

דיאלוג סעודי-איראני: האם לקראת שינוי אסטרטגי?

יואל גוז'נסקי וסימה שייך

המפגשים המדווחים בשבועות האחרונים בין איראן לערב הסעודית מהווים התפתחות חדשה מאז נותקו היחסים בין המדינות ב-2016. ההקשר המידי הוא חילופי הממשל בארצות הברית. ממשל ביידן החל דיאלוג עם טהראן בדבר חזרה להסכם הגרעין וגם נקט ביקורת קשה נגד ערב הסעודית. השינויים בגישת הבית הלבן האיזו בערב הסעודית עריכת התאמות במדיניות החוץ, שכללו את הסכם הפיוס עם קטר מינואר 2021 והסכם הפסקת האש ממאוס 2021, שהוצע לחות'ים, וכעת גם את תחילתו של הדיאלוג עם איראן. שיחות ישירות עם ריאד משרתות היטב את המדיניות המוצהרת האיראנית, החותרת להותיר את הסוגייה האזורית מחוץ לדיאלוג המתקיים עם וושינגטון על אודות חזרה להסכם הגרעין. על הרקע הזה בולט סבב השיחות שקיים שר החוץ האיראני גם בקטר, כוויט ועומאן. ערב הסעודית מצידה מעוניינת לנסות להגיע לפתרון שיסיים את המלחמה בתימן והיא מודעת לשינויים האזוריים העשויים להתחולל, אם וושינגטון וטהראן יחזרו להסכם הגרעין. מבחינת ישראל, עצם קיומו של הדיאלוג הסעודי-איראני אינו אמור להוות שינוי עקרוני במגמת שיפור היחסים עם מדינות המפרץ, שחלקן מקיימות יחסים רשמיים ולא-רשמיים עימה במקביל לקשריהן עם איראן. עם זאת, התקרבות איראנית-סעודית ממשית תהווה בקע חשוב בחזית האנטי-איראנית שישראל ביקשה להציג וחשוב מכך, היא תסיר גורם מרכזי מחזית ההתנגדות לחזרה האמריקאית להסכם הגרעין.

בשבועות האחרונים דלפו **דיווחים** רבים על אודות מפגשים בין נציגים מאיראן וערב הסעודית, כמו גם בין איראן למצרים, איחוד האמירויות וירדן, בחסות ראש ממשלת עיראק מוסטפה אל-קאדימי. על פי הדיווחים, התקיימו כבר שני סבבים של שיחות ישירות בין איראן לערב הסעודית בחסות עיראקית, כשבראש הצוות הסעודי עומד ראש המודיעין ח'אלד אל-חומידיאן. בתגובה לפרסומים נמנע דובר משרד החוץ של איראן לאשר או להכחיש את המגעים, אך **אמר** כי ארצו תומכת בדיאלוג עם ערב הסעודית. קונקרטי יותר היה השגריר האיראני בבגדד, שהביע "תמיכה במאמצי התיווך של עיראק במטרה לקרב בין איראן לשאר מדינות ערב ולקיים שיחות עם המדינות הערביות שהקשר עמן נפסק". גם כינוס של ממשלת ערב הסעודית בראשות המלך, שנערך ב-20 באפריל, קרא לאיראן "להשתתף במשא ומתן בנושא הגרעין, להימנע מהסלמה ומערעור היציבות האזורית". בינתיים נמסר על ביקור שקיים בעיראק ב-26 באפריל שר החוץ האיראני, מוחמד זריף, שם הוא עשוי היה לפגוש בכירים סעודים, כמו גם על הביקורים הנוספים שערך בכוויט, בקטר ובעומאן.

ערב הסעודית מוטרדת מהתנופה של איראן והכוחות הנאמנים לה בתימן וכן מהישיגה בסוריה, בעיראק ובלבנון. איראן מצידה ממשיכה לראות בערב הסעודית יריבה וגורם מרכזי בעידוד המדיניות האמריקאית נגדה. זאת ועוד, איראן רואה בנוסחה ליציבה ביחסים בין ישראל לאיחוד האמירויות ובחריין התפתחות שלילית מבחינתה ומעריכה כי אף שאין התפתחות פומבית דומה ביחסים עם ערב הסעודית, מתקיימים קשרים חשאיים, בעיקר מודיעיניים, בינה לישראל.

השינוי בגישת הבית הלבן, הן כלפי בעלת ברית של ארצות הברית – ערב הסעודית, והן כלפי יריבתה – איראן, האיצו את ערב הסעודית לערוך התאמות במדיניות החוץ. התאמות אלו כללו את הסכם הפיוס עם קטר מינואר 2021 והסכם הפסקת האש ממארכס 2021, שהוצע לחות"ים, וכעת את הדיאלוג עם איראן. בראש מענייניה של הממלכה נמצא הצורך לסיים את הקונפליקט בתימן, הגובה ממנה מחיר, בעיקר מדיני-תדמיתי לא מבוטל. ריאד חוששת כי הבשלת המשא ומתן בין ארצות הברית לאיראן, אם תקרה, תחזק את מעמדה האזורי של איראן. כדי לצמצם ולו מקצת את ההשלכות שייתכנו לכך על מעמדה והשפעתה, היא מבקשת להידבר עם איראן.

על רקע זה, המפגשים המדווחים מהווים התפתחות חדשה מאז נותקו היחסים בין ערב הסעודית לאיראן ב-2016. בשונה מהמגעים בין איראן לארצות הברית שהבשילו להסכם מ-2015, הפעם ריאד מעוניינת להישאר בתמונת המגעים בין שני הצדדים ופועלת לשם כך. ערב הסעודית הביעה תמיכה פומבית במגעים הלא רשמיים המתקיימים בין איראן לארצות הברית בנושא הגרעין, ובלבד שלאחר השגת הסכמות בעניין הגרעין יידונו נושאים מדאיגים נוספים, בהם ארסנל טילי קרקע-קרקע, טילי שיוט והמל"טים של איראן, כמו גם פעילות שלוחיה במרחב. ראש מחלקת התכנון במשרד החוץ הסעודי הבהיר כי חזרה להסכם שאינו מטפל גם בסוגיית הטילים של איראן ובתמיכתה בגורמים אזוריים מערערי יציבות לא יחזיק מעמד. לפיכך, חזרה להסכם הגרעין צריכה להיות צעד פתיחה לשילוב הגורמים האזוריים במטרה להרחיב את סעיפי ההסכם ולהבטיח שהכספים שישוחררו עם הסרת הסנקציות מעל איראן לא יופנו לערעור היציבות האזורית.

מבחינת איראן, הפשרה ביחסים עם ריאד נתפסת כתורמת לצמצום ההשלכות של הנורמליזציה בין האמירויות ובחריין לבין ישראל, לצמצום אוירת העימות במפרץ ולשיפור מעמדה האזורי. כל אלה משתלבים במדיניות האיראנית המוצהרת, המתנגדת לדרישת ארצות הברית ומדינות אירופה להרחיב את הדיונים על אודות הסכם הגרעין גם לסוגיית הטילים והמדיניות האזורית שלה, תוך שהיא מדגישה כי הסוגיות האזוריות צריכות להידון בין הגורמים האזוריים בלבד. הדיאלוג בין ערב הסעודית לאיראן, בהנחה שיימשך ויתקדם, יהווה התפתחות משמעותית ביותר ואיראן תנצל אותו גם לשיפור מעמדה בדיאלוג עם וושינגטון, בשאיפה שיוביל להסרת הסנקציות מעליה ולשיפור במצבה הכלכלי.

ערב הסעודית תשאף בעיקר להגיע להסכמות קונקרטיות שיובילו לסיום המלחמה בתימן ולתקיפות החיותים עליה. ריאד, הנתונה זה שנים תחת מתקפה מתמשכת מתימן, מעיראק ומאיראן לעבר מתקניה האסטרטגיים, לרבות מתקני הנפט מהחשובים בעולם, הציעה באחרונה הצעה נדיבה לחות"ים כדי להביא לסיום המלחמה. נתונים של הצבא הסעודי מראים כי לשטח הממלכה נורו (נכון לפברואר 2021) לפחות 860 טק"ק ומל"טים מאז מארכס 2015, עת החלה המתקפה הסעודית בתימן. בספטמבר 2019 באבקיך ושוב במארכס השנה בראס תנורה, איראן ביצעה מתקפות משולבות במגוון טילים, מל"טים וחימוש משוטט, ופגעה בצוואר הבקבוק של ייצור הנפט הסעודי. הסעודים, במבוכתם, לא האשימו ישירות את איראן מפאת פגיעותם והבנתם את נחיתותם ביחס לאיראן. למרות רכישות נשק מאסיביות לאורך שנים, הממלכה חסרה יכולת הגנתית מספקת, שלא לומר יכולת התקפית. המלחמה בתימן הפכה סוגיית מחלוקת חריפה גם עם וושינגטון, הרואה בחומרה את המשבר ההומניטרי במדינה.

דברים שנשא ב-28 באפריל יורש העצר הסעודי והשליט בפועל, מחמד בן-סלמאן, מעידים כי חל שינוי משמעותי במדיניות הסעודית, לפחות ההצהרתית, ביחס לאיראן: "איראן היא שכנה שלנו. אנו מקווים שיהיו לנו יחסים טובים ומיוחדים עם איראן. אנו רוצים שהיא תשגשג ותצמח מאחר שיש לנו אינטרסים סעודיים באיראן, ולהם יש אינטרסים איראניים בערב הסעודית". דברים אלה מנוגדים בהחלט לטענות קודמות של בן-סלמאן, שאף השווה בעבר את המנהיג העליון של איראן להיטלר.

בשלב ראשוני זה של המגעים קשה להעריך את סיכויי הצלחתם. כבעבר, המגעים עשויים לא להבשיל, ואף אם הפשרת היחסים בין ערב הסעודית לאיראן תתרחש, היא לא תהיה מהותית. המשקעים השליליים בשני הצדדים עמוקים והסיבות הבסיסיות לעוינות לא נעלמו, גם אם הנסיבות המשתנות באזור ממריצות את שני הצדדים למצב את עצמם מחדש ולהפיג, לפחות חלקית, את המתיחות ביניהם. היריבות, שהיא רכיב בולט בארכיטקטורה האזורית, מקורה במחלוקות גאו-פוליטיות ומעורבים בה היבטים אידיאולוגיים. התחרות על השפעה אזורית מתבטאת בעיקר במאבק בזירות שונות, באמצעות בעלי ברית ושלוחים מטעם. (פרסום המגעים עורר את חששן של המיליציות השיעיות הפרו-איראניות הפועלות בעיראק עקב האפשרות שפעילותן זו תתרום לניסיונות שהוא מוביל לשילובם בצבא עיראק ולצמצום כוחם העצמאי. מפקד כתאיב חיזבאללה הבהיר את חוסר שביעות רצונו מהשיחות והודיע כי ארגונו אינו חלק מהן, ובמשתמע אינו מחויב להסכמות, אם יושגו בהן ויחלישו את מעמדו.)

עצם קיומו של הדיאלוג הסעודי-איראני אינו אמור להוות שינוי אסטרטגי במגמה העקרונית של שיפור היחסים עם ישראל, שכן חלק ממדינות המפרץ מקיימות יחסים רשמיים ושאינם רשמיים עם ישראל במקביל לקשריהן עם איראן. עם זאת, מול הקו הלעומתי שאימצה ירושלים ביחס למשא ומתן עם איראן, כמו גם אל מול פעילותה האזורית, בולט הקו המרוכך, שלא לומר הפייסני, שנוקטות מדינות המפרץ הערביות כלפיה וכלפי ממשל ביידן. יתר על כן, התקרבות איראנית-סעודית ממשית (בהמשך להתקרבות המדודה בין איחוד האמירויות לאיראן) תהווה בקע חשוב בחזית האנטי-איראנית שישאל ביקשה להציג. וחשוב מכך, היא תסיר גורם מרכזי מחזית ההתנגדות לחזרה האמריקאית להסכם הגרעין.